

Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları

The Effects of Turkish Revolution on The Indian and Iranian Revolutions

Hayriye Yüksel*

Özet

Türk devriminin I. Dünya Savaşı ertesinde anti-emperyalist bir karakterde gerçekleştirilmiş olması, devrimin ve devrim sonrasında gerçekleştirilen inkılapların evrensel manada emsal teşkil etmesini de beraberinde getirmiştir.

Hint ve İran devrimleri, Türk devrimiyle çağdaş olmamalarına rağmen, Türk devriminin sömürgeci güçlere karşı verdiği mücadeleden ve bu mücadeleler sonrası gerçekleştirilen inkılaplardan etkilenmişlerdir. Ancak her iki devrimin de Türk devrimi ile birebir örtüştüğünü söylemek güçtür. Nitekim her bir devrim, içinden çıktığı toplumunun sosyo-ekonomik ve siyasal yapısına uygun olarak, kendine özgü nitelikler taşımaktadır.

Bu makalenin amacı da Türk devriminin Hint ve İran devrimleri üzerindeki etkisini bu devrimlerin kendine özgü niteliklerini de hesaba katarak analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Devrimi, Hint Devrimi, İran Şah Pehlevi Devrimi, Anti-Emperyalizm, Bağımsızlık Mücadelesi.*

Abstract

Turkish revolution is an example worldwide because of revolution's anti-imperialist character after the First World War. Although Turkish, Indian and Iranian Revolutions did not occur in the same time, Indian and Iranian Revolutions were affected by the Struggle of Turkish Revolution against to imperialist power and Turkey's reforms which formulize the Turkish Republic after the Turkish independency war. However, these two revolutions, Iranian and Indian, are not completely the same with the Turkish Revolution, as a matter of fact every revolution has sui generis character due to the community's socio-economic and political specialities which are the basic of revolution. The purpose of this essay is to analyze Turkish revolution affect on the Indian and Iranian Revolutions with their sui generis specialities.

Key Words: *Turkish Revolution, Indian Revolution, Iranian Shah Pehlevi Revolution, Anti-Imperialism, Independency Struggle*

Giriş

Yıkılan bir domino taşının diğer bir taşın yıkılmasını da beraberinde getirmesinden esinlenerek oluşan domino taşı teoremine göre; mesela Vietnam yöne-

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Öğrencisi, e-mail : hayyuk@hotmail.com

Görüş

Akademik
Bakış

237

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

timinin ABD ekseninden çıkması ve Sovyetler Birliği'ne yakın politika izler hale gelmesi Güneydoğu Asya'daki diğer devletleri de etkileyecek ve onlar da Sovyet kontrolü altına gireceklerdir.¹ Devrimlerin birbirini etkilemesi sürecinin de bir domino etkisi ile sonuçlanması muhtemeldir. Türk, Hint ve İran devrimleri, eş zamanlı gerçekleşmemiş olsalar da, birbirine yakın coğrafyalarda ve zamanlarda vuku bulmaları nedenleriyle domino taşı teoremine örnek olabilecek nitelikler taşıdığı ileri sürülebilmektedir. Bu çalışmada; Hint devrimi, oluşum ve kapsamı evrelerinde Türk devrimi ile ilişkileri, İran devrimi ise devrim sonrası modernleşme çabalarının Türk devrimi ile benzerliği açılarından ele alınmıştır. İlk inceleme konusu olan devrim Hint devrimidir. Akabinde İran ele alınmış ve sonuçta her iki devrimin Türk devrimi ile karşılaştırması yapılmıştır. Devrimler arası benzerlikler ve farklılıkların tespit edilmesi neticesinde ulaşılan sonuç her devrimin kendine özgü niteliklerinin ve oluşum sürecinin olduğu, devrimlerin birbirini etkilemekle birlikte gerçekleştirilen reformların birebir taklit edilmesinin ülkelerin sosyo-ekonomik konumları göz önünde bulundurulduğunda mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla Türk devrimi Hint ve İran devrimleri üzerinde bir domino etkisi yaratmaktan çok bir "hızlandırıcı" etkisi yaratmıştır.

Hint Devrimi

Dünyanın en eski uygarlıklarından biri olan Hindistan'ın tarihi, özellikle Türkler ile münasebetleri düşünüldüğünde, M.Ö 1000'li yıllara kadar götürülebilir. Ancak Hintlilerin ve Hindistan'ın Batı açısından önemli hale gelmesi, sömürge anlayışı ile birlikte, coğrafi keşifler sonrasındadır. İlk defa 1570'li yıllarda Hindistan'a ulaşan İngiliz tüccarlarını, önce misyonerler, sonra da askerler izlemiştir. 1698 yılında Kalküta civarındaki üç köyün toprağını kullanma hakkını alarak hukuki bir statü kazanmış bulunan Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla bu ülkenin ticari ve iktisadi ilişkilerini tamamen tekeline alan İngilizlerin hâkimiyeti artık hissedilebilir hale gelmiştir. Esasen bu şirketin görevi Hindistan'da İngiliz emperyalizminin yerleşmesini temin ile bu ülkenin İngilizler tarafından düzenli bir şekilde soyulmasını sağlamaktır. Bu fazlasıyla gerçekleştirilebildiği gibi şirket çalışanları da, yeni bir tür hayat biçiminin aktarılması görevini başarıyla yerine getirmiştir.² Hukuk sistemi ve vakıf düzenini tamamen değiştiren İngilizler, Farsça ve Urduca'yı yasaklamak suretiyle bir de kültür asimilasyonunu başlatmıştır. Medreselere para verilmezken Hıristiyan misyonerlere geniş imkânlar tanınmış, siyasi sistem yeni baştan düzenlenirken Avrupa mimarisi, giyim tarzı ve düşüncesi hızla yayılmaya çalışılmış ve İngilizce toplum üzerindeki etkisini bütün ağırlığı ile göstermeye başlamıştır.³ 1910 yılından itibaren Hindistan halkının zihninde yabancı hâkimiyetinden

- 1 Faruk Sönmezolu (der), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.155.
- 2 Salim Çöhçe, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.133.
- 3 *A.g.m.*, s.135.

kurtulma isteği geliştirmeye başlamıştır. Hindistan Ulusal Kongresi 1906 yılında çıkardığı kararname ile “diğer İngiliz müstemlekelerinde uygulandığı kadarıyla Hindistan’ın da kendi kendisini yönetmesi gerektiğini” ilan etmiştir. Bu arada Hintli Müslümanlar 30 Aralık 1906’da Dakka’da Hindistan Müslümanlar Birliği’ni kurmuştur. Bu teşkilat da yeni şartlara uyum göstererek Hindistan’da özerk bir yönetim kurulmasından yana tavır almıştır.⁴

Hindistan’ın İngiliz işgalinden kurtulması için çabalayan Gandhi, Hindu cemaati içinde birlik kurulması lüzumu üzerinde de durmuştur. Bu amacına ulaşmak için Brahman “kast”ından olanlarla olmayanlar, yüksek “kast” larla “dokunulmayanlar” arasındaki eşitsizliklerin ortadan kalkması gerektiğini söylemiş ve Hindu, Müslüman, Parsi, Melez (İngiliz-Hintli), Yahudi vs. arasında da kesin ve tam bir işbirliği, sevgi ve hoşgörülülük kurulmasını istemiştir. Aynı zamanda Gandhi hem davranış hem de konuşma ve söz söyleme bakımından şiddetten sakınma öğüdünü vermiştir. Bu öğüt sadece İngilizlere karşı olmayıp türlü cemaatlerin de kendi içlerinde şiddetten sakınmasını kapsamaktadır.⁵ 6 Nisan 1930’da Gandhi’nin İngiltere’ye karşı başlatılması talimatını verdiği mücadelenin programında da pasif direnişten yana bir tavır takınılmıştır. Yusuf Hikmet Bayur’a göre bu durumun felsefi olduğu kadar makul bir açıklaması da vardır: “Genel surette Hintlilerin bir çoğu belki yaradılışlarından, belki bir iki asırdır savaş görmediklerinden vuruşmaktan çekinirler. Dolayısıyla ileri sürülen mücadele tarzı mizaçlarına en muvafık olanı idi.”⁶

Gandhi’inin çabaları ve İngiliz hükümeti ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde yeni Hindistan anayasası 1935 yılında İngiltere kralı tarafından kabul edilmiş ve 1937’de yürürlüğe girmiştir. Hindistan yeni konumu ile hedeflenenin aksine bir dominyon statüsüne kavuşmamıştır ve merkezde başı kral naibi olan bir hükümet bulunmaktadır. Hindistan onun yönetimi altında bulunan İngilizlere tâbi illerle yine onlara bağlı yerli devletlerden mürekkep bir “federasyon” olmuştur. Bu anayasa 1939 yılına kadar yürürlükte kalmış Gandhi’nin hapisten çıkması ile rafa kaldırılmış ve Gandhi hükümeti ele geçirip tam bağımsız ya da dominyon anayasası için mücadele etmiştir.⁷

26 Temmuz 1945’te İngiltere’de seçimlerin sonucu belli olmuş ve İşçi Partisi iktidarı ele geçirmiştir, böylece Hindistan’da öteden beri sevilmeyen başbakan Churchill ve Hindistan Bakanı Amery işbaşından uzaklaştırılmıştır. Hemen ertesinde de Kral Naibi Lord Vevel Hindistan’ın önde gelenleriyle buluşarak İngiltere’nin Hindistan’da kendi kendini yöneten bir yönetim(self-government) kurmak istediğini belirtmiştir.⁸ Müslüman Birliği ve Ulusal

4 *A.g.m.*, s.143.

5 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt:III, TTK y., Ankara,1950, s.541.

6 *A.g.e.*, s.566.

7 *A.g.e.*, s.591.

8 *A.g.e.*, s.633.

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

Kongre, 3 Haziran 1947'de İngiliz önerisini ve Hindistan kıtasının Pakistan ve Hindistan diye ikiye ayrılmasını ve 18 Temmuz 1947 kanunu ile; Hint kıtasının 15 Ağustos 1947'den itibaren Pakistan ve Hindistan olarak ikiye bölünmesini ve her iki kısmın da "Bağımsız (independent) Dominyon" adı altında fiilen bağımsız kılınmasını kabul etmiştir. Dominyon tanımı 1931 yılında tespit edilmiştir. Buna göre dominyonlar iç ve dışişlerini kendi meclislerinin denetlenmesi altında diledikleri gibi görmekte tamamıyla serbest olan, fakat İngiltere kralını kendi hükümdarları bilen devletlerdir.⁹ 27 Nisan 1949'da Londra'da toplanan bütün İngiliz Dominyonlarının temsilcileri, Commonwealth üyelerinden herhangi birinin İngiliz birliğinden çıkmadan hükümet biçimini cumhuriyete çevirebileceğine karar vermiş ve Hindistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁰

Türk-Hint İlişkileri ve Türk Devriminin Hindistan'a Etkisi

Hint Müslümanlarının Türklere olan sempaticileri ilk kez 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında kendini göstermiş, Hindistan'daki camilerde savaş esnasında dualar edilmiş, hasta ve yaralı Türkler için yardım paraları toplanmıştır.¹¹ Başta Cemalettin Efgani olmak üzere bir kısım Hintli düşünürün savunduğu İslam Birliği fikri Hint Müslümanları arasında da büyük taraftar bulur hale gelmiş ve II. Abdülhamit'in Panislamist siyaset izlemesiyle birlikte, bu fikir yeniden canlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı devletinin Hindistan'a yönelik faaliyetleri; ulema ve nüfuslu kimselerle ilişki kurmak, gazeteler yoluyla propaganda yapmak, konsolosluklar vasıtasıyla kamuoyu oluşturmak, tarikatların nüfuzunu değerlendirmek, hac ve diğer vesilelerle destek aramaktır.¹² Ayrıca, II. Abdülhamit'in Panislamist siyaseti kapsamında; Ermenilerin Londra'da Osmanlı aleyhine yürüttüğü kampanyaya karşı olarak Hint Müslümanlarının Osmanlı lehine yaptığı gösterilere de destek verilmiştir.¹³

Hintli Müslümanlar için halifelik kurumunun anlamı saygın hayat ve kültürlerini devam ettirmenin bir garantisidir ve halifelik kurumuna destek vermek dini vecibelerini ve bağımsızlık mücadelelerinin bir parçasıdır. Ayrıca Osmanlı devletinin parçalanması durumu beraberinde İslam'ın ve Müslüman gücünün zayıflamasını da getirecektir.¹⁴ Hint özgürlük mücadelesinde önemli rollerden birini üstlenen Mahatma Gandhi de daha 1908'de Güney Afrika'dan Hindistan'a dönmeden önce Jön Türklerden etkilenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte parlamentonun açılacak olmasını Gandhi,

9 A.g.e., ss.654-655.

10 A.g.e., s.659.

11 Celalettin Güngör, "Sömürgeci Ulusa Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri", Gazi Kitabevi, Ankara, 2001, s.325.

12 Azmi Özcan, "Hindistan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, C.VIII, s.84.

13 Vahdettin Ergin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 182-183

14 Sahabı Ahmad, "Turkish Caliphate and the Response of Nationalist Muslim Leadership in the Early Phase of Indian Freedom Struggle", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.221.

Türklerin Avrupa'da güçlü bir devlet olarak var olması olarak yorumlamıştır.¹⁵ I.Dünya Savaşı'nın ufukta görülmesi ile birlikte Hint Müslümanları çıkacak bir savaşta İngiltere ve Osmanlı devleti arasında kalmamak adına Osmanlı'nın tarafsız kalması için harekete geçmişlerdir. İleri gelen Hintli Müslümanlardan Dr. Muhtar Ahmet Ensari, Muhammed Ali ve Nawab Salimullah Han tarafından Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya çekilen telgrafta "Hintli Müslümanların halife ve İngiltere'ye karşı sadakatsizliğe mecbur edecek bir harbin zuhuruna engel olunması" istenmiştir.¹⁶

Aynı dönemde Hint Müslümanlarının desteğinden yoksun kalmak istemeyen İngiliz yönetimi, bir yandan I.Dünya Savaşı ortamında Hintliler lehine olan anayasa değişikliklerini yürürlüğe sokarken bir yandan da savaş sonunda Türklere anlayış gösterileceğini ve Osmanlı devletinin paylaşılmasına izin verilmeyeceğini taahhüt etmiştir. Bu vaatlere rağmen Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı ayaklanmalar çıkmış ve 30 Aralık 1915'te Kongre ile Müslümanlar Birliği arasında işbirliği kararı alınmıştır.¹⁷ I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılmasının ve aynı zamanda Halife olan padişahın "cihat" yani "kutsal savaş" ilan etmesinin Hintli Müslümanlar açısından savaş üzerindeki tesiri çok az olmuştur. Dolayısıyla o zamanki Osmanlı devlet adamlarının, Hilafet'in Hindistan'daki ve genel olarak İslam alemindeki maddi ve manevi nüfuzu üzerine kurdukları ümitler tamamıyla denecek ölçüde boş çıkmıştır.¹⁸ Zira, I.Dünya Savaşı yıllarında Hindistan Ulusal Kongresi İngiliz tacına sadakatini tekrarlamış ve katlanılan savaş fedakarlıkları ile "daha fazla özgürlük", "daha fazla hak" beklentisi ifade edilmiştir.¹⁹

Müslüman Ligi ve Hint Ulusal Kongresi'nin 1916'da onayladığı Lucknow Paketi'ne göre: "20.yüzyılın ilk yıllarında Müslüman aydınlar arasında iki eğilim vardır: Bunlardan ilki esas olarak genç unsurlar arasında milliyetçiliğe yönelik olanıdır. Ötekisi ise Hindistan'ın geçmişinden, hatta bir boyutta onun şimdiki durumundan bir sapma ve İslam ülkelerine, özellikle halifeliğin tahtı Türkiye'ye karşı daha büyük bir ilgi duyulmasıdır. Avrupa'nın entrikalarına karşı duran Türk sultanına ilişkin olaraksa bir sempati vardır. Trablusgarp ve 1912-1913 tarihli Balkan savaşları sırasında bu sempati dalgası giderek yükselmiştir."²⁰ Müslüman önderlerin barış çağrıları ve Osmanlı devleti meselelerinde gösterdikleri hassasiyetlerin Paris Barış Konferansı'nda dikkate alınmaması üzerine Büyük Britanya tacına bağlı kalmayacağını hükme bağlamış olan Hint Müslümanları Birliği, hukuki açıdan sıkıntıya düşmemek ve daha ge-

15 Akhtarul Wasey, "Turkey and Evolution of Indian Culture", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, ss.248-249.

16 Salim Çöhçe, *a.g.m.*, s.151.

17 *A.g.m.*, s.155.

18 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.500.

19 Celalettin Güngör, *a.g.e.*, s.347.

20 *A.g.e.*, ss.324-325.

Görüş

Akademik
Bakış

241

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

niş bir manevra alanı yaratabilmek için ciddi bir teşkilata ihtiyaç duymaya başlamıştır. Dini mahiyette olması düşünülen bu teşkilat Halife komitesi olarak 20 Mart 1919'da Bombay'da kurulmuştur. Çok geçmeden Hindular da bu harekete katılmaya başlamıştır.²¹

Milli Mücadele'de kongreler döneminin kapanıp, İstanbul ile iplerin kopma noktasına geldiği bir sırada yapılan Lucknow toplantısında, İslam ahali için "Halife'nin izzet-i nefsi için dua günü" ilan edilmiştir. Gandhi bu kararı gayet yerinde bularak övmüş: "Bu durumda Hindular ne yapmalıdır? Bana kalırsa aynen Müslüman kardeşlerinin yaptıklarını yapmalıdır. Onların oruç ve dualarına katılarak, tam bir beraberliğin örneğini vermelidirler. Kadın erkek bütün Hindular ayın 17'sinde Hindu-Müslüman Birliği'ne kutsal bir nitelik kazandırmalıdır" sözleriyle Hilafet hareketini topyekun bir harekete dönüştürmede önemli bir adım atmıştır.²² 23-24 Kasım 1919'da Delhi'de, İngilizlere karşı nihai tavrın belirleneceği bir Hilafet Kongresi yapılmıştır. Bine yakın delegenin iştirak ettiği bu toplantıya Gandhi de Hintli arkadaşları ile birlikte katılmıştır. Zaffer kutlamalarına katılmama kararının alındığı bu konferansta, Osmanlı devleti ile tatminkar bir barış imzalanmadığı takdirde İngiliz hükümeti ile işbirliğine son verileceği, mallarının boykot edileceği ve Londra'ya bir heyet gönderilmesi gerektiği de kabul edilmiştir.²³

Kongrenin arkasından 31 Aralık 1919'da Gandhi ve Muhammed Cinnah'ın katılımıyla toplanan Hilafet Konferansı, halifeye bağlılığı bildirdikten sonra Türk meselesini anlatmak üzere İngiltere ve Amerika'ya heyet gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu arada bir heyet de İstanbul'a nezaket ziyaretinde bulunacaktır. Bu ziyaret kapsamında Osmanlı sultanından istenecek olursa Mustafa Kemal'in parti hareketi ve çözüm önerisinin tanınması ve kabul edilmesidir.²⁴ Hilafet Komitesi'nin sekizinci oturumunda kabul edilen önergede ise: "Kutsal Şeriat, tüm Müslümanlara İngiliz ordusuna hizmet etmeyi ya da gönüllü yazılmayı ya da onun için acemi asker toplanmasını yasaklar; genelde tüm Müslümanlar ve özellikle tüm ulema onların dinsel emirlerini İngiliz Hint ordusundaki her Müslüman askere iletmekle yükümlüdür.....İngiliz hükümeti dolaylı ya da dolaysız, gizli ya da açık olarak Ankara Hükümeti'ne karşı düşmanlığı yeniden başlatırsa, Hint Müslümanları, Kongre'yle işbirliği içinde başkaldırmaya ve kongrenin gelecek oturumunda da Hindistan'ın bağımsızlığını açıklamaya ve Hindistan Cumhuriyeti'ni kurma yoluna başvurmak zorunda bırakılacaklardır." ifadeleri yer almıştır.²⁵ Milli Mücadele'nin idaresini üstlenmiş olan Mustafa Kemal ve arkadaşları da Türklerle iç içe geçmiş bulunan "İslam"a

21 Salim Çöhçe, *a.g.m.*, s.159.

22 *A.g.m.*, s.162.

23 *A.g.m.*, s.163.

24 *A.g.m.*, s.165.

25 Muhammad Sadiq, "Türk Devrimi ve Hint Özgürlük Hareketi", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Sempozyumu (2-6 Kasım 1981)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, ss.220-221.

yapılacak vurgunun içte ve dışta sağlayacağı imkanların bilincindedir ve bunun için İslam ülkelerine temsilciler yollayarak Türkiye lehine faaliyette bulunacak grupların oluşturulmasına gayret etmişlerdir. Bu durum İngilizlerin de gözünden kaçmamış ve Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelir gelmez, bir yandan bol silah ve mühimmat toplayarak büyük bir savaşa hazırlanırken, öte yandan Bolşevikler ve Suriye'de Yasin Paşa ile temas sağlayıp Afganistan ve Hindistan'a heyetler gönderdiğini de tespit etmişlerdir.²⁶ Sevr Antlaşma tasarısının açıklanması ile birlikte Hindistan'da hilafet makamının korunmasına yönelik girişimler de artmıştır. Nitekim Hindistan'da kurulan Hilafet Heyeti 23 Temmuz 1919'da İtalya Başbakanı Gioletti, Dışişleri Bakanı ve Papa ile görüşme fırsatı yakalamıştır. Görüşmelerde Türk tezi Batı'ya tanıtılmaya çalışılmış, İngilizler sözlerini tutmamakla itham edilmiş ve Yunanlıları desteklemeyi sürdürürlerse Hindistan'ın İngiltere ile olan ilişkilerinin yavaşça kesileceği ve bunun bir cihada yol açacağı ihtarında bulunulmuştur. Ayrıca Hindistan Brahmanlar Heyeti de Haziran 1920'de Londra'da benzeri görüşleri dile getirmiştir.²⁷

Roma'dan İsviçre'ye geçen Hilafet Heyeti 6 Ağustos 1920'de Talat Paşa ve arkadaşlarıyla buluşarak Mustafa Kemal Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini ittihatçılara hatırlatmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal'e yazılan bir mektupta da bundan böyle İngilizlerin emrine hiçbir şekilde asker verilmeyeceği bildirilmiştir. Gandhi de hilafet kurumunun eski haline getirilmesi ile ilgili programını 1-2 Haziran 1920'de açıklamıştır. Buna göre 1 Haziran'dan itibaren hükümet ile işbirliği yapılmayacak, İngiliz malları boykot edilecek, seçimlerde oy kullanılmayacak, davacılar ve avukatlar mahkemelere girmeyecek, öğrenciler okullarına gitmeyecektir.²⁸

Hint milliyetçileri Anadolu'da kazanılacak bir başarının, İngilizlere karşı verilecek bir mücadelede, en azından psikolojik bakımdan büyük imkânlar sağlayacağına inanmaktadır. Aksi halde sömürcülüğe karşı yürütülmekte olan hareketler manen çökecek, belki de uzun yıllar kesintiye uğrayacaktır. Bu sebeple 2 Ocak 1921'de toplanan Hilafet Konferansı'nda, Halife'nin savaş öncesindeki durumuna kavuşturulmasına kadar mücadeleye devam etme kararı alınırken, bir ay sonra Lucknow'da yapılan toplantıda Halife'ye müracaat edilecek Kuva-yı Milliye'yi tanınması ve destek olması istenecektir.²⁹ Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin kazandığı her başarı Hindistan'da da yankı bulmuştur. İnönü'de kazanılan zaferlerle İslam yüceltildiği için Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümeti tebrik edilmiştir. 28 Temmuz'da Bombay ve Karaçi'de alınan kararlarda ise Ankara'daki milli hükümete karşı girişilecek düşmanca bir tavırda Hint askerlerinden İngilizler ile işbirliğinden kaçınmaları istenmiştir.³⁰ Hintlilerin Türk Milli Mücadelesi'ne destekleri maddi katkıları da kapsamakta-

26 Salim Çöhçe, *a.g.m.*, s.175.

27 *A.g.m.*, s.179.

28 *A.g.m.*, ss.179-180.

29 *A.g.m.*, s.186.

30 *A.g.m.*, s.192.

Gazi

Akademik
Bakış

243

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

dır. Hindistan'dan Türk Milli Mücadelesi için yapılan yardımlar konusunda rakamsal olarak tartışmalar mevcut olmasına rağmen Salim Çöğçe toplanılan yardımlara ilişkin olarak şu bilgileri aktarmaktadır: "Yardımlar merkez Hilafet Komitesi'nin gözetiminde teşkil edilmiş bulunan "İzmir" veya "Ankara" fonlarında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi Yunan işgalinden zarar görmüş ailelere destek vermiş olmak amacıyla kurulmuştur. İkincisi ise Türk ordusuna silah ve mühimmat gibi askeri malzeme sağlamak üzere teşkil edilmiştir. Yardım doğrudan Mustafa Kemal adına hükümete ya da Kızılay'a gönderilmekte ve karşılığında makbuz alınmaktadır." Yardımı bu iş için seçilmiş gönüllüler üzerlerinde özel bir haki üniforma, yeşil cübbe ve başlarında da ay-yıldız olan Kuvayı Milliye kalpağı ile toplamaktadırlar. Yardım karşılığı verilen makbuzlarda ise; Osmanlı arması, Muhammed Ali, Mustafa Kemal ve Enver Paşa'nın resimleri bulunmaktadır.³¹ İngiliz hükümeti Hindular ve Müslümanlar arasındaki işbirliğinden rahatsız olmuştur. Kral Naibi Lord Reading'in Hindistan'ın durumunu yatıştırmak ve Müslümanları Türk meselesinde tatmin etmek için 7 Mart 1922'de Hindistan'dan sorumlu bakan Lord Montagu'ye çektiği telgraf da bunun bir kanıtıdır. Kral naibinin telgrafında bulunan ve Hintli Müslümanların üzerinde ısrarla durduğu mevzular: İstanbul'un boşaltılması, sultanının kutsal yerler Mekke ve Medine üzerindeki egemenliğinin devamı, Osmanlı Trakyası ve İzmir'in Türklere geri verilmesidir. Montagu de Kral Naibi ile aynı fikirdedir ancak bu fikirler İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.³²

Türklerin kesin zaferinin ardından Mustafa Kemal milli kahraman olarak sayılmış ve onun için "Mücahid-i İslam" ve "Seyf'ül-İslam" gibi unvanlar kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Batı emperyalizmine karşı başkaldırmış ve ona karşı verdiği savaşı kazanmış ilk doğu ülkesi olması nedeniyle de Hindistan için önemli bir yer teşkil etmektedir.³³ TBMM ve Hindistan arasındaki ilişkiler 1 Kasım 1922'de saltanatın hilafetten ayrılarak lağvedilmesi üzerine ciddi bir bunalım dönemine girmiştir. Esasen Hintli Müslümanlar nezdinde İngilizlerin kontrolündeki sultan Vahdettin'in şahsına karşı herhangi bir bağlılık mevcut değildir, ancak Türkiye'deki gelişmeler Hintli Müslümanların zihinlerini karıştırmaktadır. O sırada yazdığı uzun makalesinde Emir Ali de hilafet ve saltanatın kaldırılmasının ancak bütün Müslümanların onayı ile gerçekleşebileceğini ileri sürerek bu karışıklığa hizmet etmiştir.³⁴ Bu karmaşık ortamın durulması 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile gerçekleşecektir. Zira ilk defa bir Müslüman ülke, Batı'nın büyük güçleri ile eşit şartlarda bir antlaşma yapmayı başarmıştır. O ana kadar görüşmeleri büyük bir ilgi ile takip eden Hint Müslümanları, ülkelerinde en büyük gösterilerden birini yapmış ve Ağa Han bir bildiri yayımlayarak hilafet hareketine gerek kalmadığına işaretlerle bundan böyle Türkiye'nin kalkınması için gayret gösterilmesini istemiştir.³⁵

31 *A.g.m.*, ss.207-208.

32 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.553.

33 *A.g.m.*, s.198.

34 *A.g.m.*, ss.200-201.

35 *A.g.m.*, ss.201-202.

Hilafet ve İslam birleşmesi fikrinden yana olan kişilerin sadece Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Panislamist odaklarla sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir, zira bu görüşler aynı zamanda Hindistan Müslümanları arasında da desteklenmektedir. Bu kimselere göre eğer halifenin etrafında büyük bir İslam birliği kurulursa bu birlik Hindistan siyaseti üzerinde de etkili olacaktır ve Hindistan Müslümanlarını Hindulara karşı koruyacaktır. Neticede Hint Müslümanlarının artık İngiltere'nin kendilerini korumasına ihtiyaçları kalmayacaktır.³⁶ Bu gibi hayaller besleyen kişiler halifeliğin ilgası ile büyük bir düş kırıklığı yaşayacaklardır. Cumhuriyetin ilan edilmesinin gündeme gelmesi ile hilafet konusu Hindistan'da yeniden gündeme gelmiştir. Hilafet konferansının önde gelen isimleri ise hilafet kurumunun korunacağını düşünerek cumhuriyetin ilanına destek vermişlerdir.³⁷

Halifelik makamının statüsü ve 4 Mart 1924 tarihinde mecliste gerçekleştirilecek oturumlar Hindistan'da büyük bir ilgi ile takip edilmiş, basında yer alan yazılarda; halifeliğin kaldırılması durumunda Türk Kızılayı'nın Hindistan'dan topladığı yardımlarda bir azalma olacağı ve meclisçe halifeliğin kaldırılmasının bu makamın sonunu getirmeyeceği belirtilmiştir.³⁸ Halifeliğin kaldırılması Hindistan kamuoyunda bomba etkisi yaratmış ve halifelik makamının aslına dönerek yeni bir halife seçilmesi fikri tüm Hint basınında yer almıştır.³⁹ Atatürk'e duyulan hayranlık sonucunda ise Mustafa Kemal'in halife ilan edilmesi bile gündeme gelmiştir. Panislamist düşüncenin Hindistan'da yeniden canlanması ile Merkez Hilafet komitesi Müslümanlara yeni bir baş çabası içerisine girmiş, ancak bu çabalar da sonuçsuz kalmıştır.⁴⁰ Halifeliğin kaldırılmasına karşı Hindistan'da gösterilen tepki iki temel eğilimi göstermektedir. Hilafet hareketinin belli başlı şahsiyetleri, Türk hareketini eleştirmiştir. Özellikle Muhammed Ali, Türk hükümetinin Avrupalıların saldırılarına karşı kullanılacak çok etkin bir silahtan mahrum kaldığını belirtmiştir. Hindistan'daki diğer eğilim ise hilafetin kaldırılmasının akıllıca bir hareket olduğu yönündedir. Muhammed İkbâl'e göre ise; hilafet Türkler için belli bir prestiji olan, fakat aynı zamanda onlara bencil arkadaşlarının güvenilmezliği ve düşmanlarının kıskanç öfkesini gösteren hak iddialarıdır.⁴¹ Hilafet hareketini yönlendiren liderlerin amacı İngiltere'ye karşı bir eylem düzenlemek ve böylece bağımsızlığa giden yolda bir basamak daha ilerleyebilmektir. Harekete adını verse de hi-

36 Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.557.

37 Salim Çöğçe, *a.g.m* s.202.

38 Bilal N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi- Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor (1922-1924)*, Cilt:I, TTK, Ankara,1981, ss.429-430.

39 *A.g.e.*, s.401.

40 Seçil Akgün, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, Cilt:III, TTK, Ankara, 1983, s.2191.

41 Muhammad Sadıq, *a.g.m*, s.223.

Gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

lafetin kurtarılması sadece görünürdeki amaçtır. Nitekim hilafet kaldırıldığında bu liderlerin Ankara'ya bakışı da değişmemiştir. Hilafet hareketinin önemli sonuçları: Hilafet Komitesi'in Londra'daki temasları sonucunda İngiltere'de Türk lobisinin oluşmasına katkıda bulunması, Fransa'nın da kendi sömürgelerinde benzer akımların ortaya çıkabileceği uyarısını da beraberinde getirmesi ve Milli Mücadele'ye 110.000 İngiliz Sterlini'ni bulan karşılıksız para sağlanmasıdır.⁴² Halifeliğin ilgası Hintli Müslümanlar üzerinde büyük bir şok ve hayal kırıklığı yaratmasının yanı sıra Hilafet Komitesi'nin varlık sebebini de anlamsız hale getirmiştir. Halifeliğin kaldırılması ile birlikte hareket liderleri arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Ali kardeşler kararın tartışılmasını, Mustafa Azad halifeliğin Mustafa Kemal'e teklif edilmesini, Mustafa İkbâl ise Türklerin tutumunda İslam'a aykırı bir tavır olmadığı için Hint Müslümanlarının onları örnek almasını istemiştir.⁴³ Sistemli bir İngiliz propagandasının varlığı ile birlikteyse Kongre ve Hintli Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları belirlemiştir. Hintli Müslümanların halifeliğin ilgasına tepki göstermesine rağmen, Mustafa Kemal'in devrimci reformlarından Müslüman olsun ya da olmasın tüm Hintliler etkilenmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş olmasına rağmen Türkiye sonrasında verdiği bağımsızlık savaşı neticesinde kendi barış koşullarını seçmiş ve geçmişiyile ilgisini büyük oranda koparmıştır. Onun seçtiği bu yol özgürlüklerine kavuşamamış olan uluslara da emsal teşkil etmiştir. Hindistanlı aydınlar özellikle laik alanda Mustafa Kemal'in sosyo-politik reformlarının büyümesine kapılmışlardır. Örneğin Hint Ulusal Kongresi'nin üçüncü oturumunda konuşan J.M.Sengupta, Hindistan'ın özgürlüğüne kavuşması için Mustafa Kemal'in yaptığı gibi kesin bir çözüm önermiş ve toplumsal yapıda, sonuçta tepkinin gücünü yok etmek için kısmi bir değişiklikten çok köklü bir değişimi savunmuştur.⁴⁴

Bununla birlikte Mustafa Kemal rol modelinin, en önde gelen savunucusu Jawaharlal Nehru olmuş ve Mustafa Kemal'in en büyük başarısının dinsel reformlar üzerinden gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Kadınların özgürlüğü, dinsel bağımsızlığın son bulması, herkes için modern eğitimin sağlanması, din ve devletin ayrılması ve hükümetin cumhuriyetçi bir reformu yerleştirmesi Nehru'nun Türk devriminde özellikle takdir ettiği hususlar olmuştur. Nehru benzeri reformların engellere korkusuzca göğüs gererek Hindistan'da da yapılmasını ve yavaş bir reform sürecinin kıyamete kadar beklemekle eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Nehru laikliğin modern çağda, uygarlaşmış herhangi bir devlet için yaşamsal önemi bulunduğu ve demokratik uygulamanın temeli bulunduğu inanarak, Hindistan'da laikliğin özellikle önemli, zorunlu olduğunu, bu ölçüde dinsel ve kültürel ayrılığın bulunduğu bir ülkede denge

42 Baskın Oran, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.210-211.

43 M. Naem Qureshi, "Hindistan Hilafet Hareketi", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:VIII, TDV, İstanbul, 1998, s.109.

44 Muhammad Sadıq, *a.g.m.*, ss.224-225.

ve birliği sağlayabilecek olan başka hiçbir şey olmadığını savunmuştur.⁴⁵ Türk ve Hint devrimleri arasındaki farklardan ilki; Türk devriminin imparatorluktan demokratik bir devleti hedeflemiş olması, Hindistan'ın ise sömürgeci anlayışa karşı hürriyet için mücadele etmesidir. İkinci farklılık mücadele esnasında Türk devrimini gerçekleştirenlerin silahlı güce sahip ve ordudan destek alan kişiler olmasına rağmen Hint devriminin silahlı mücadeleye girişmemesi ve İngiliz silahlı kuvvetlerine karşı koyamayacak güçte olmasıdır. Ayrıca Hint devrimcileri Türk devrimcilerinin aksine bağımsızlık ısrarında bulunmamış ve ilk olarak İngiliz İmparatorluğu içinde bir dominyon olmayı hedeflemişlerdir. İki ülke arasındaki laiklik anlayışı da farklıdır. Hindistan'da politika insanlığa hizmet gibi dini bir görev olarak algılanmıştır.⁴⁶

Türkiye'de gerçekleşen bağımsızlık hareketinin Hindistan ulusal hareketine ilk etkisi Hindistan'daki bağımsızlık çabalarını hızlandırmasıdır. Ayrıca Asya bilincinin oluşması ve aynı durumda olan Asya ülkeleriyle de işbirliği ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Panislamik hareket ise ilk zamanlarda Türkiye-Hindistan arasında bir görüşme zemininin oluşmasına katkıda bulunmuştur, özellikle Panislamik hareketin içerisinde anti-emperyalizme karşı bir duruşu da barındırması buna katkı sağlamış ve Türk Milli Mücadelesi de Hint özgürlük mücadelesinin anti-emperyalist olarak diğer dini gruplar arasında da bir yönlendirilişe neden olmasını sağlamıştır.⁴⁷

İran Devrimi: Rıza Şah Pehlevi'nin İktidarı Ele Geçirışı

Kaçar hanedanlığının yönetimi altında olan İran'da meşrutî rejim 1906'da kabul edilmiş ve liberal görüşlü bir anayasa hazırlanmıştır. İktidarı ele geçiren Muhammed Ali Şah 1908 yılında anayasayı yürürlükten kaldırmış, 1921 yılındaki bir hükümet darbesiyle ise Kaçar hanedanlığına son verilmiştir.⁴⁸ İran'ın iç ve dış düşmanlara karşı mücadelesi 1921 Şubat'ında Rıza Han isminde milliyetçi ve anti-emperyalist bir subayın hükümet darbesi yapması ile başlamıştır. Önce ordu komutanı ve milli savunma bakanı, sonra da başbakan olan Rıza Han, güçlü bir ordu oluşturarak, bir yandan İran içerisindeki ayaklanmaları birer birer bastırıp merkezi devleti güçlendirmiş, diğer yandan ülkenin İngiltere ya da Bolşevik Rusya'nın kontrolüne girmemesi için mücadele etmiştir.⁴⁹ Rıza Pehlevi'nin bu hükümet ve monarşi darbeleri ile amacı, kendisine örnek aldığı Atatürk gibi İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi Batılılaştırmaktır. Bu kapsamda İran'da pek çok reform gerçekleştirilmiştir. Din adamlarının nüfuzunu kıramamakla beraber özellikle eğitim alanında reformlar yapılmıştır. Eğitim sisteminde milliyetçilik, vatanseverlik ve Batılı düşüncenin

45 *A.g.m.*, ss.225-226.

46 Akhtarul Wasey, *a.g.m.*, ss.250-251.

47 Muhammad Sadıq, *a.g.m.*, s.217.

48 Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", *Avrasya Dosyası*, 2007, Cilt:XIII/III, s.203.

49 Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", *Avrasya Dosyası (İran Özel)*, Sonbahar 1999, Cilt:V/III, s.148.

Gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

yerleşmesine önem verilmiştir. Ordu yeniden düzenlenmiş ve disipline sokulmuştur. Ayrıca kapitülasyonlar kaldırılarak devlet müdahalesi ile pek çok işler yapılmıştır.⁵⁰ Tarihsel ve sosyo-ekonomik nedenlerle Rıza Han'ın aşması gereken engeller, Mustafa Kemal'in önündeki engellere göre daha büyüktür. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Türkiye'de yaptığı devrimler, Rıza Han için psikolojik destek olmuştur. Kısacası Rıza Han'ın İran'ı için Mustafa Kemal'in Türkiye'si bir model olmuştur. Model olmanın ilk etkisi cumhuriyet rejimi konusunda kendini göstermiş, İran'da da Türkiye gibi cumhuriyetin ilan edilmesi gündeme gelmiştir. Türk basınında İran'da cumhuriyetin ilan edilmesinin olumlu olacağını ifade eden yazılar çıkmış ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa, birkaç kez Rıza Han'ı ziyaret ederek kendisini bu konuda teşvik etmeye çalışmıştır. Rıza Han bu fikre sıcak bakmış ve "Kemalist" olarak nitelendirilebilecek İranlı aydınlardan da destek görmüştür. Ancak İran'da cumhuriyetin ilanı yine Türkiye kaynaklı nedenlerle gerçekleşmemiştir. Çünkü İran'da rejim tartışmalarının yapıldığı sırada Türkiye'de 3 Mart 1924 tarihinde hilafet kaldırılmıştır. Bu gelişme, İran uleması arasında cumhuriyetin kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilmiş ve Rıza Han Kum şehrine giderek yayınladığı bir bildiriye cumhuriyete karşı olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Pierre Oberling'e göre Rıza Şah'ın cumhuriyetin ilan edilmesinden çekinmesinin bir başka nedeni de Şah'ın Atatürk'ün aksine çocuk sahibi olması ve büyük ihtimal kurulacak bir cumhuriyet yönetimi yerine Pehlevi hanedanlığını tercih etmiş olmasıdır.⁵² 1921-1925 döneminde Rıza Han İran'ının ve Mustafa Kemal Türkiye'sinin amaçları ve çıkarları uyuşmaktadır. Milliyetçi, tam bağımsızlıkçı, dini/mezhebi taassuptan arınmış iki rejimin de ortak düşmanı İngiltere, kısa vadeli dostu ise Rusya'dır. Bu doğrultuda iki ülke birbirlerine manevi destek vermekten kaçınmamışlardır. 1924 yılında Türkiye'nin de aktif destek verdiği İran'da cumhuriyet ilan edilmesi teşebbüsü başarısız kalınca, Rıza Han, Pehlevi hanedanını kurarak 1925'te Şah olmuştur.⁵³ Yönetim değişiminin İran'da iki önemli etkisi olmuştur. Birincisi; Şah İran'daki en kuvvetli politik figür haline gelmiştir, ikincisi ise İran'ın dış ilişkilerinde en etkili unsur olan İngiltere'nin yerini ABD almıştır. ABD ile bağlantılı ilişkiler Şah rejimine fayda getirdiği kadar zarar da vermiştir. ABD yönetimi gelecek 20 yıllık dönemde İran'a askeri destek sağlamasının yanı sıra Şah yönetiminin her türlü siyasi, ekonomik ve sosyal reformuna da destek vermiştir. Ancak bu pek çok İran milliyetçisi ve aydınının gözünde Şah'ın "Amerikan Şahı" olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir.⁵⁴

Türk-İran İlişkileri ve Türk Devriminin İran Üzerindeki Etkisi

- 50 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997, s.209.
- 51 Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkcüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.357.
- 52 Pierre Oberling, "Atatürk and Reza Shah", *1. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23 Eylül 1987)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s.657.
- 53 Gökhan Çetinsaya, *a.g.m.*, s.149.
- 54 Michael D. Richards, *Revolutions in World History*, New York, Routledge, 2004, s.76.

Gazi

Türk-İran münasebetleri cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sınır anlaşmazlıkları nedeniyle herhangi bir gelişme gösterememiştir. 22 Nisan 1926'da ise iki ülke arasında sınır anlaşmazlıklarına ilişkin olarak Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın başlıca hükümleri; Türkiye ve İran arasında hiçbir zaman bozulmayacak bir barış ve dostluk ortamının oluşturulmasını, iki ülkeden biri saldırıya uğrarsa diğeri tarafızsız kalmasını, iki taraftan herhangi birinin öteki taraf aleyhine siyasi, iktisadi ve mali antlaşmalara katılmamasını, iki taraf topraklarında diğeri aleyhine müteveccih hareketlere ve propagandaya meydan verilmemesini kapsamaktadır.⁵⁵ Fakat bahse konu antlaşma iki devlet arasındaki sınır meselelerini neticelendirememiş ve ilişkiler giderek gerginleşmiştir. 23 Ocak 1932'de ise bir Uzlaşma, Adli Tavsiye ve Hakem Antlaşması imzalanarak sınır kesin olarak tespit edilmiştir. Haziran 1934 tarihinde İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyareti ile iki ülke arasındaki gerginlik yerini dostluk ilişkilerine bırakmıştır.⁵⁶

Pelevi rejimi ideal krallıkların aksine hükümetin oldukça kişiselleştirildiği bir yönetim göstermiştir. Devletin başı sıfatı ile kral, ordu ve sivil yönetici elit içerisinde yarattığı böl ve yönet stratejisi ile kendisine mutlak bağlılık yaratmış, bununla birlikte devlet kurumlarının kendi bürokratik kimliklerini, kurum olarak varlıklarını ve çıkarlarını koruyacak dayanışma ve kuruma bağlılık duygularını zayıf tutmuştur. Sonuçta Şah devlet içerisinde kendi aleyhinde gelişebilecek oluşumları önlerken, Şah'ın yokluğunda ait oldukları kurumları koruyacak, onlar için mücadele edecek bir devlet elitinin oluşmasını da engellemiştir.⁵⁷ Tahtı ele geçişinin ardından Müslüman din adamlarının yani ulemanın toplum içerisinde etkili konumu Rıza Şah'ın iktidarı üzerinde ciddi bir tehlike olarak belirlemiştir ve Rıza Şah ilk fırsatta bu topluluğun gücünü kırmak için adımlar atmaya çalışmıştır. Ancak bu çabalar Atatürk'ün Türkiye'de kurduğu laik sistemden farklıdır. Rıza Şah'ın dinsel kurumların siyasi yönlerini bastırmaya çalışmasına rağmen Şiilik İran'ın resmi dini olmaya ve Şiiliğin kurumları varlıklarını korumaya devam etmişlerdir.⁵⁸ Rıza Şah iktidarı ele almasının ardından ulema sınıfının ülke içerisindeki gücünü ve tesirini kırmak için bir takım ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1925-1928 yılları arasında Batılı ülkelerin kanunlarından yararlanılarak

55 Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara, 1991, s.195.

56 Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.332.

57 Cengiz Sürücü "Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yüzyılı", *Avaya Dosyası (İran Özel)*, Sonbahar 1999, Cilt:V/III, s.43.

58 Michael Finefrock, "Atatürk ve Rıza Şah; Bir Karşılaştırma", *Atatürk'ün Düşünce Ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Sempozyumu (2-6 Kasım 1981)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s136.

ticaret, ceza ve medeni hukuk alanlarında yeni kanunlar hazırlanmıştır, mahkemeler kurularak şer'i mahkemelerin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. 1928 yılında Batı usulü giyim tarzı yürürlüğe konmuş, ancak ulema bundan muaf tutulmuştur. Kimlerin ulema sınıfına girebileceği konusunda seçme imtihanı sistemi getirilmiştir. 1929 yılında ilk defa dini eğitim veren hoca ve talebeler için hükümet imtihanı yapılmıştır. 1931 yılında şer'i mahkemeler ve mollaların yetkileri sınırlandırılmış, böylece ulemanın gücü zayıflatılmıştır. 1932 yılında mollaların elinden belge tescili yani bir bakıma noterlik yetkisi alınmış, bu suretle kendilerine mali açıdan ağır bir darbe vurulmuştur. 1934 yılında Tahran üniversitesi kurularak bünyelerinde hukuk ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır. Bu kurumların programlarını eğitim bakanlığı belirlemiştir. Böylece ulemanın kontrolündeki medrese eğitiminin yanı sıra alternatif eğitim kurumları da oluşturulmuştur. 1934 tarihli Dini Vakıflar Kanunu ile ulemanın kontrolündeki vakıfların hükümet kontrolüne geçmesi sağlanmıştır.⁵⁹

Atatürk'ü ve onun devrimlerini model alan Rıza Şah gerek kişisel özellikleri gerekse yetişme tarzı olarak Atatürk'ten çok farklıdır. Profesör Pierre Oberling'e göre bu farkların ilki iki devlet adamının rejim değişiminde hedefledikleri sivilleşme hareketleri başlangıcının birbirinden farklı olmasıdır.⁶⁰ İki lider arasındaki diğer bir fark da 20.yüzyılda iki Müslüman ülkede modernleşme çabası içerisinde olan bu iki liderden Atatürk'ün ölümünün ardından da saygıyla anılmasına karşılık Rıza Şah Pehlevi adının kendi doğduğu topraklarda dahi lanetlenir olmasıdır.⁶¹ Devletlerinin kuruluşunda önemli rol oynamış bu kişiler devletin ortaya çıkmasında da farklı siyaset izlemişlerdir. Atatürk'ün ulus devlet kurma çabaları karşısında Rıza Şah Pehlevi, İran'da karışıklık yaratan içsel güçlerin çıkar çatışmalarını engellemeye ve imparatorluğun birlikteliğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak her iki lider de ülkenin tümünde yeni bir birlik anlayışı ve amacı elde etmek için düzen ve güvenliği sağlamak ve merkezi devleti güçlendirmek yolunu seçmişlerdir. Ayrıca her iki lider de saygınlıklarını ve güçlerini kendi ülkelerine tam bağımsızlık ve birlik kazandırma ve yabancı etkisinden kurtarmadaki önderlik rollerinin ulusları çapında benimsenmesine borçlu olmuşlardır. Her ikisi de yasal olan hükümdarı, despotizmi yüzünden değil, yabancı etkisine açıklığı ve iktidarsızlığı yüzünden devirmişlerdir.⁶²

Sayılan değişikliklere ek olarak modern okullar, gece okulları ve kadınların eğitimine önem vermesine rağmen Rıza Şah'ın İran'ı Atatürk'ün Türkiye'si kadar Batılı anlamda modernleşememiştir. Rıza Şah Kaçar hanedanlığının üzerine çıkmış, ancak bir cumhuriyet olmayı başaramamıştır. Şah ruhban sınıfı

59 Ethem Ruhi Fiğlalı, *a.g.m.* ss.204-205.

60 Pierre Oberling, *a.g.m.* ss.651-652.

61 Michael Finefrock, *a.g.m.* s.130.

62 *A.g.m.* ss.133-134.

nın yani ulemanın yetkilerini azaltmaya çalışmasına rağmen yeni bir devlet sistemi de yaratamamıştır. Dolayısıyla ülkenin geniş bir bölümünde şeriat kuraları hakimiyetini devam ettirmiştir.⁶³

Sonuç

Devrim toplumların temel değer ve mitlerinde, siyasal kurumlar, sosyal yapı, liderlik ve hükümet faaliyet ve politikalarında köklü ve şiddete dayalı değişiklikler olarak tanımlandığında⁶⁴ bahse konu her üç hareketi de devrim olarak nitelendirmek mümkündür ve aynı minvalde Şevket Süreyya'ya ait; "Milli Kurtuluş mücadelesi yalnız bizim gelişmelerimize değil, bize benzer ülkelerin kurtuluş davalarına da ışık tutan bazı görüş unsurlarını, bazı fikri prensipleri kendi içinde yoğunmuştur."⁶⁵ yorumu Türk devriminin dünya devrimleri içerisindeki yerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu noktada; Türk devriminin başta yakın coğrafyalardaki etkisi olmak üzere dünya kurtuluş hareketlerindeki yeri yadsınamaz bir gerçektir.

I.Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci anlayışa karşı girişilen mücadelelerin evrensel anlamda etkinliğini artırmasının sonucu olarak ortaya çıkan Türk, İran ve Hint devrimlerinin ortak özelliği anti-emperyalist ve anti-sömürgeci karakter taşımalarıdır. Türk devrimi Batılı güçlere karşı başlatılan silahlı mücadele sonucunda gerçekleştirilirken, Rıza Şah'ın gerçekleştirdiği devrim, İran ve Sovyet etkisine açık Kaçar hanedanlığının devrilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Hint devrimi ise; İngiliz sömürgesinden kurtulmanın ve idari yönetimin Hindistan halkına verilmesi amacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Anti emperyalizme karşı gerçekleştirilen her üç devrimde de benimsenen yöntem birbirinden farklıdır. Türk devrim mücadelesi silahlı olarak Batılı güçlere karşı savaşarak kazanılırken, Hindistan'da mücadele pasif direniş adı altında silahtan uzak durarak protesto gösterileri ve kitlesel eylemler düzenlemek şeklinde gerçekleştirilmiştir. İran'da ise mücadele gerek Pehlevi döneminde gerekse İran İslam Devrimi'nde Batılı güçlerden çok onlarla işbirliği yaptığına inanılan iktidar güçlerine karşı yürütülmüştür.

Devrimler siyasal sistem ve rejim değişimlerinin yanı sıra aynı zamanda siyasal, sosyal ve kültürel alanda da birer inkılap hareketine dönüşmüşlerdir. Bu konuda Türk devrimi kronolojik olarak ilk olması ve toplumun her alanında değişimi öngörmesi açısından Hint ve İran'da gündeme gelmiş ve diğer devrim hareketleri üzerinde başta bağımsızlığın kazanımı olmak üzere etkide bulunmuştur. Ancak ülkelerin sahip oldukları sui generis özellikler Türk devri-

63 Pierre Oberling, *a.g.m.*, s.655.

64 Mehmet Atay, "İran İslam Devriminde Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler", *Avrasya Dosyası (İran Özel)*, Cilt:V/III, 1999, s.126.

65 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1968, s.14

Gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

minin birebir taklit edilmesini engellemiştir. Hindistan'ın toplumsal yapısında etkin olan kast sisteminin hem kendi içerisinde sınıfları barındırması, hem de Hindu-Müslüman kitleler arasındaki ayırım bağımsızlık hareketinin bütüncül olarak ortaya çıkmasına ve planlanan inkılâpların toplumun tümüne uygulanmasına engel olmuştur. Osmanlı yönetimine göre kapitalizm ile daha erken zamanlarda tanışan Hindistan'da yerli burjuvazinin ortaya çıkması ve bu grubun İngiltere'nin dünya imparatorluğuna dahil olmaktan büyük yarar sağlaması da Hint devriminin Türkiye'deki gibi tam bağımsızlıkçı bir karakterde gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Dolayısıyla Hint bağımsızlık hareketinde toplumun tümünde istiklal için istek duyma söz konusu değildir. Hintlilerin bütün isteği İngilizler gibi eşit muamele görmek ve Kanada ile Avusturya gibi beyaz dominyonlara tanınan haklara sahip olabilmektir. Gandhi bile, Hindistan'ın savaş sırasındaki yardımından müteşekkir kalacak bir İngiltere'nin iktidarı Hintlilerle paylaşacağına inanacaktır.⁶⁶ Hindistan'da hakim olan din (hem Hinduizm hem de İslam) etkisi Türk devriminin karakteristik özelliği olan laikliğin uygulanabilirliğini mümkün kılmamıştır. Atatürk'ü örnek alan Hintli devlet adamı Nehru da laikliğe ve devrimlerin hızla gerçekleştirilmesi gerektiğine vurgu yapmasına rağmen muvaffak olamamıştır. İran toplumunda var olan Şii anlayış da devrim önünde bir engel olagelmıştır. Şah iktidarı ile birlikte kendisine Türk devrim modelini örnek almış, kılık kıyafetten okul ve kanun maddelerinde yapılan değişikliklere kadar Türk modeli taklit edilmeye çalışılmış, ancak rejimin hangi isim adı altında var olacağı gündeme geldiğinde Şii mezhebinin dini kadrosunu oluşturan ulema sınıfının Şah üzerinde baskısı gündeme gelmiştir. Rıza Şah Pehlevi Kaçar hanedanlığının iktidarını ortadan kaldırırken yerine Türkiye'den aldığı bazı benzerlikler dışında fazla bir şey koymamış ve boşluk ulema sınıfının etkisine açık olmuştur. Ulema sınıfının üzerinde baskı yaratılmak istenmesi ise beraberinde yeni bir devrimi yani İran İslam devrimini getirmiştir. İran İslam devriminin başlıca özellikleri ise:

1. Dünyayı etkileyen Fransız, Sovyet ve Çin devrimleri geçmişi reddederek yeni bir sistem ve eskiye dönüşü kurmayı amaçlaması, 2. İran devriminin gerçekleşen ilk İslam devrimi olması, İran İslam devriminin laik bazı ilkeleleri benimsemiş monarşik bir yönetimi yıkarak, bunun yerine Kur'an-ı Kerim'deki esasları içeren İslami bir yönetim şekli koyması, 3. İran devriminin geniş halk kitlelerine dayanması ve örgütsel anlamda bir önderliğe sahip olmaması, Sovyet ve Çin devrimlerindeki Komünist Parti ve Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve TBMM hükümetleri gibi örgütsel önderliklerin İran devriminde mevcut olmaması, 4. İran devriminin ne Doğu'daki ne de Batı'daki süper güçlere dayanmaması ve devrimin kendi iç dinamiklerinden aldığı güç ile gerçekleştirilmesidir. Neticede Türk devriminden özellikle anti-

66 Salim Çöhçe, *a.g.m.*, s.212.

emperyalizme karşı verilen mücadele konusunda etkilenen Hint ve İran devrimleri, halklarının ve ülkelerinin barındırdıkları kendine özgü özellikler nedeniyle Türk devrimini, onun inkılapları açısından tam olarak uygulayamamışlardır. Türk devriminin Hint ve İran devrimleri üzerindeki en büyük etkisi, bağımsızlıklarına kavuşmada ve Batılı sömürgeci güçler ve onların yandaşlarıyla mücadelede bir hızlandıran etkisi meydana getirmesidir.

Kaynaklar

AHMAD Sahabı, "Turkish Caliphate and the Response of Nationalist Muslim Learship in the Early Phase of Indian Freedom Struggle", Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, ss.217-228.

AKDEVELİOĞLU Atay -Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, zelgeler, Yorumlar, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.357-370.

AKGÜN Seçil, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), Cilt:III, TTK, Ankara, 1983, ss.2187-2195.

AKŞİN Aptülhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

ATAY Mehmet, "İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler", Avaysa Dosyası (İran Özel), Cilt:V/III, 1999, s.125-147.

AYDEMİR Şevket Süreyya, İnkılap ve Kadro, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1968.

BAYUR Yusuf Hikmet, Hindistan Tarihi, Cilt:III, TTK y., Ankara, 1950.

ÇETİNSAYA Gökhan, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)", Avaysa Dosyası (İran Özel), Cilt:V/III, 1999, ss.148-175.

ÇÖHÇE Salim, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, ss.127-215.

ERGİN Vahdettin, II. Abdülhamit ve Dış Politika, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005

FİGALI Ethem Ruhi, "Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi", Avrasya Dosyası, Cilt:XIII/III, 2007, ss.191-229.

FİNEFROCK Michael, "Atatürk ve Rıza Şah; Bir Karşılaştırma", Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Sempozyumu (2-6 Kasım 1981), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, ss.130-140.

GÜNGÖR Celalettin, "Sömürgeci Ulusa Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri", Gazi Kitabevi, 2001, Ankara.

OBERLING Pierre, "Atatürk and Reza Shah", I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23

Gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 3 Sayı 6
Yaz 2010

Eylül 1987), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, ss.651-659.

ORAN Baskın, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.194-213.

ÖZCAN Azmi "Hindistan", İslam Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, Cilt:VIII, 1998, ss. 81-85

QURESHI M. Naeem, "Hindistan Hilafet Hareketi", TDV, İstanbul, Cilt:VIII, 1998, ss.109-111.

RİCHARDS Michael D., Revolutions in World History, Routledge, New York. 2004,

SADIO Muhammad, "Türk Devrimi ve Hint Özgürlük Hareketi", Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Sempozyumu (2-6 Kasım 1981), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1981, s.216-226.

SÖNMEZOĞLU Faruk (Der), Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

SÜRÜCÜ Cengiz, "Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yüzyılı", Avaysa Dosyası (İran Özel), Cilt:V/III, 1999, ss.35-63.

ŞİMŞİR Bilal N., Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi- Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor (1922-1924), Cilt:I, TTK, Ankara, 1981.

WASEY Akhtarul, "Turkey And Evolution Of Indian Culture", Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, ss.245-255.

Gazi